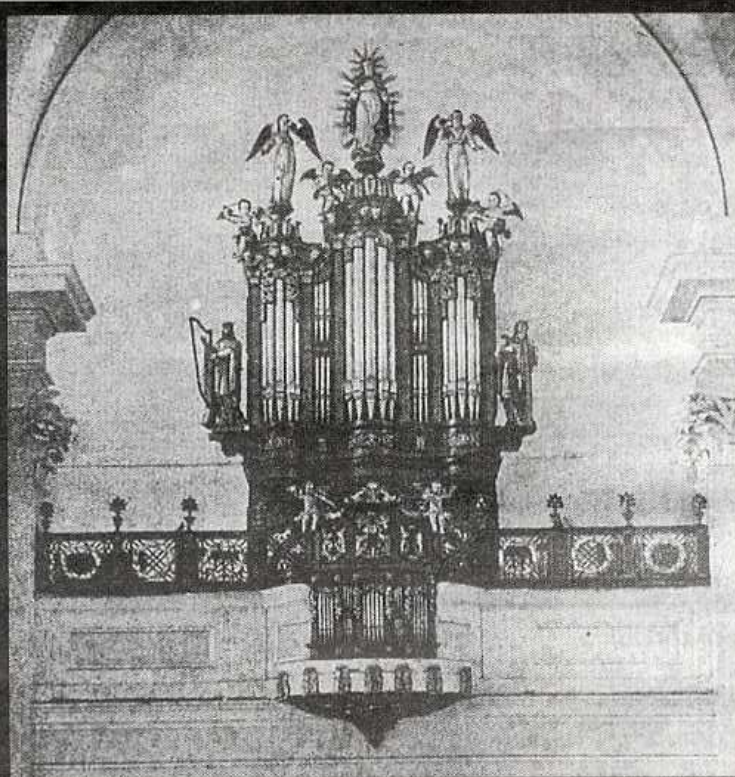

Trg, šola, cerkev in mežnarija pred vojno in revolucijo

Ogenj revolucije je uničil tudi dragocene orgle

Ostanki požgane cerkve in mežnarije

Cerkve v plamenih revolucije

Novembra 1944 so partizani »napadli« Železnike in za seboj pustili pravo opustošenje

Železniki so bili v zadnjih dveh desetletjih vsaj dvakrat žrtev naravne ujme. Še posebej letošnja je bila tako uničujoča, da je prizadela vse Slovence. Morda bo zato kdo pomislil, da ta prispevek zaradi bližine te nesreče ni najbolj primeren. Naj pojasnimo, da je bil napisan že precej prej. Poleg tega smo zavezani resnici o naši polpretekli zgodovini. Ta resnica pa, kot bomo videli, ni takšne narave, da bi lahko čez njo kar zamahnili z roko. Tudi zato ne, ker doslej ni bila dovolj jasno zapisana in ker lahko v bližini tega kraja vsako leto opazujemo zelo čuden pojav. V bližnje Dražgoše vsako leto hodi neka posebna množica ljudi slaviti nekaj, česar nikakor ni mogoče slaviti. Za tragedije, ki so jih med vojno povzročili partizani v Dražgošah in Železnikih – v tem prispevku se omejujemo samo na to območje – bi bil primeren le pieteten spomin. Tako pa vsako leto iz Dražgoš prihajajo grozeči glasovi, naperjeni proti tistim, ki si mukoma prizadevajo, da bi živeli v Sloveniji vsaj kolikor toliko normalno življenje. Normalnost pa pomeni tudi urejenost, dostojanstvo in zavezanost resnici.

Leta 1944 so partizani požgali župnijsko cerkev sv. Antona Puščavnika v Železnikih. To je bila ena izmed osmih med vojno uničenih cerkev v Selški dolini in za uničenje vseh nosijo odgovornost partizani.

»Osvoboditev Železnikov«

V knjigi *Gradnikova brigada*, ki je izšla leta 1966, eno od poglavij nosi naslov *Osvoboditev Železnikov*. Na več straneh je opisan partizanski napad na Železnike v nočeh od 19. do 21. novembra 1944, ki ga je izvršila 31. divizija, v napadu pa so sodelovale Gradnikova, Prešernova, Vojkova in Kosovelova

brigada, divizijski inženirski bataljon, Škofjeloški odred in korpusno topništvo. Neposredno je napadala Gradnikova brigada. Kot piše v knjigi, naj bi pri tej »osvoboditvi« sodelovalo 2.248 partizanov. Na drugi strani je bilo v nemški postojanki v Železnikih 52 starejših nemških orožnikov, ki se v kraju niso obnašali ravno kot kakšni trdi ali celo nasilni okupatorji.

Pravzaprav to ni bil prvi partizanski napad na Železnike, saj so enote 31. divizije (Prešernova, Vojkova in Gradnikova) kraj napadle že v noči na 23. januar 1944. Neposredno je napadala Prešernova brigada. Napad je bil popoln polom, saj so se morali partizani umakniti, za seboj pa so pustili kar 19 trupel svojih borcev.

Partizanska godba

Seveda v drugem napadu ni šlo za nikakršno osvoboditev, kot so pisali po vojni, ampak za čisto navadno (partizansko) uničevanje ljudi in lastnine. Kot bomo videli, so bile posledice »osvoboditve« uničujoče.

Smotrnost tovrstnih partizanskih napadov, predvsem pa številne žrtve (med vojno je padlo kar 31.700 partizanov!), to je ena izmed mnogih še vedno povsem neraziskanih tem iz našega medvojne obdobja. Podpoglavje v knjigi *Gradnikova brigada* se celo glasi *Napad ob spremljavi godbe*, saj naj bi ob začetku napada na Železnike, med najhujšim pokanjem »na gornjem koncu trga nenadoma zaigrala divizijska vojaška godba«. Avtor Stanko Petelin, ki v tej svoji obsežni knjigi ni skoparil s propagandno obarvanimi zgodbicami (zamolčeval pa je mnoge podatke, ki so bili za partizane neugodni), je celo zapisal: »Zmagoslavno so zadoneli

akordi med regljanjem mitraljezov. Prebivalci so kljub silnemu streljanju odprli okna in poslušali. Iz nečesa so partizanski pisci pač morali delati zgodbo. Če si ne bi izmišljali takšnih in podobnih neslanosti, bi jim ostala samo še – resnica. Ta pa je bila huda.

Trpela je resnica

Ne bomo se spuščali v številne druge neravnost smešne opise tega napada, ki mu je avtor knjige namenil kar nekaj strani. Nekoč, ko drugih virov ni bilo, je bilo videti, da gre za podroben zapis. Zdaj, ko so končno na voljo tudi drugi viri, pa tovrstne partizanske knjige delujejo kot karikature. Naj omenim samo njegov sklep glede izida napada in žrtev v Železnikih. Zapisal je, da je bil napad uspešen (podpoglavju je dal naslov *Vendarle uspeh*), čeprav je bil neuspešen in za kraj uničujoč. Celó tako daleč je šel, da je zapisal, da so imeli branilci (nemški orožniki) petnajst mrtvih, čeprav v resnici niso imeli niti enega; bil je le eden ranjen. Na drugi strani je na strani partizanov po Petelinovih podatkih padlo deset borcev, 29 pa je bilo ranjenih. Tudi pobegnili (»dezertirali«) jih je precej. V resnici je napad na Železnike zahteval trinajst padlih partizanov (če jim pridružimo še žrtve iz januarskega napada, je partizansko vodstvo v Železnikih pahnilo v smrt kar 32 mož in fantov).

»Imeli boste kres«

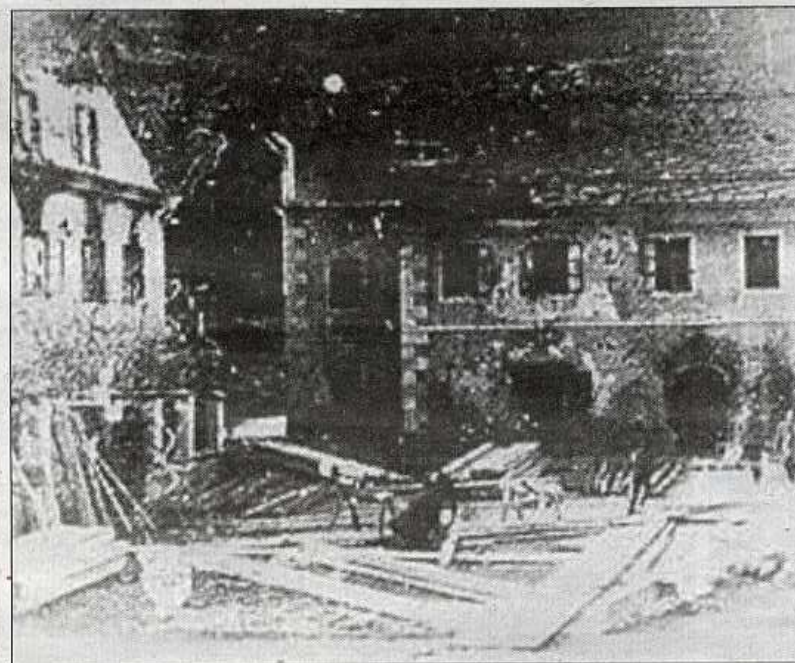
Resnica je, da je nemška posadka Železnike med napadom ponoči zapustila. V tako izpraznjen kraj so potem prišli partizani – in začelo se je uničevanje. V drugem zborniku Selške doline *Železne niti* (2005) je izšel

drugi del zapisa o partizanskem napadu na Železnike. »Avtor« prispevka (podpisan je »kolektivni« avtor »Muzejsko društvo Železniki« in »Skupina za zgodovino NOB«) se še vedno izgublja v čudnih (nenatančnih) formulacijah, kljub temu resnice ni mogel čisto zamolčati. Zapisal je: »Prihod naših v kraj je po toliko dneh napetosti in strahu za ljudi pomenilo pravo olajšanje /ali res!?, op. I. Ž./ Žal je bilo to kratkotrajno. Vse ni potekalo tako, kot bi želeli /kdo?, op. I. Ž./ Že prvi večer po prihodu so partizani pripravili miting, ki pa se ga je po oceni zmagovalcev /?/, op. I. Ž./ udeležilo premajhno število ljudi. Ljudje so bili še vedno pod pritiskom in so si želeli miru. Zmagovalci so to smatrali kot boj kot in polastila se jih je sla po uničevanju. Če ne marate na ples, boste imeli kres,« se je glasila zlohota napoved. In res so še ta večer zagoreli kresovi. Pogoltnili so poslopja postojank, poleg teh pa še preostala poslopja, ki bi omogočila njihovo ponovno vzpostavitev. Že v teku napada je pogorela Muckova hiša na Racovniku, župnijski hlev in vsa Gasa, tj. Betna, Lizina, Bajtarjeva in Štrajnarjeva hiša, vse do Torkarja. Sedaj so zgorele še: Levičnikova hiša, prosvetni dom, mežnarija, župnišče in Nacetova hiša kot postojanke. Drugi večer so bili na vrsti cerkev, šola in sokolski dom. Močno poškodovane so bile hiše na Trnju: Vidmarjeva, Štrbencova in Pavelčkova, na Racovniku pa Bravčkova in Antonova.

Le požrtvovalnim gasilcem, ki so bili pritegnjeni v omejevanje katastrofe, gre zahvala, da ta ni bila še večja. V izredno težkih pogojih gašenja in kljub veliki požrtvovalnosti pa so bili s strani požigalcev deležni teroriziranja, obtožb saboterstva in celo groženj z orožjem.

Ohranil se je celo nočni posnetek cerkve, ki jo požirajo ognjeni zubli

Izdelava zasilnega ostrešja za cerkev januarja 1945

Po obnovitvi pred leti si ne bi nihče mislil, da je ta cerkev leta 1944 doživela hudo uničenje (foto: I. Ž.)

e partizanske »osvoboditve Železnikov«

Podoba starega trga v Železnikih po odhodu partizanov

(Fotografije iz arhiva župnije Železniki in iz zbornika Železne niti)

Ogenj je uničeval in uničil dobršni del Trnja. »Zmaga«, kot razmere poimenuje kolektivni avtor, je dobila grenak priokus, srd, ogorčenje in gnev. »Osvobodjeni Železniki«, kot jih imenuje, »so se znašli v ruševinah. Ljudje so rotili požigalce, naj vendar ne počno tega, rekoč: 'A zdaj nam boste pa vse požgali?', pa so bili rezko zavrženi od nekega poročnika: 'Če imamo mi na Primorskem vse požgano in porušeno, pa imejte še vi.' Posebno je krajane prizadel požig cerkve.«

V prispevku v zborniku *Železne niti* je objavljeno tudi pričevanje Valentina Petrača, v katerem lahko preberemo tudi nekaj resnice, ki prej šestdeset let ni smela priti na dan: »Takoj prvi večer, ko je naša vojska zasedla Železnike, je organizirala miting. Ta ni bil posebno obiskan, kar so smatrali za žalitev, češ, mi smo za vašo osvoboditev izpostavljali svoje življenje, zdaj pa do nas tako hladen odnos. Še ta večer so zagorele: Levičnikova hiša, prosvetni dom, župnišče, mežnarija in Nacetova hiša. Že naslednji večer pa: cerkev, šola in sokolski dom.«

Požig cerkve

Na koncu prispevka je navedenih nekaj konkretnjših podatkov o »osvoboditvi« Železnikov. »23. novembra zvečer je zgorela cerkev. Požigalci so podtaknili ogenj na dveh koncih, ob vhodu v zvonik in desni zakristiji. V zvoniku so zagoreli podesti in stopnišča. Ogenj se je dvignil navzgor in zajel obese zvonov, nato pa še ostrešje. Vročina je bila tolikšna, da so se zvonovi topili in v kosih padali na obok preddverja. Najdlje se je upiral velik zvon, težak okrog treh ton, ogenj je premagal tudi njega. Še vedno cel se je odtrgal od svoje obese in zgrmel v globino. Kar mu je bilo napoti, je vse potegnil s seboj, prebil obok nad preddverjem in tu obležal razbit v kosih. Iz zvonika se je ogenj razširil na kor, kjer so zgorele orgle in vse, kar je bilo lesenega, naprej pa se je razširil še na ostrešje cerkve. Ostrešje je pogorelo v celoti, z njim pa še veliko cerkvenega

inventarja in arhivskega gradiva, bander in praporov, del občinskega arhiva in arhivov raznih društev, ki so jih tam v veri, da bodo na varnem pred okupatorjem, shranili oza-veščeni krajani. Podtaknjeni ogenj v zakristiji je zajel in uničil ves inventar, opremo in obleko, se razširil v t. i. Johanov žagred in tudi tu uničil vse, kar je bilo gorljivega. Ognjeni zubli so silili skozi odprtine v obok prezbiterija. Vročina, ki se je razvnela, je bila tako visoka, da je poškodovala tudi sliko na glavnem oltarju.

V naslednjih dneh so domačini Pavel Tavčar, Jakob Tavčar, Konrad Triler, Mici Primožič-Dvejstka, Marta Pegam (Plajbova) in še mnogo drugih žena in otrok odstranili iz cerkve vse relikvije in preostali inventar in jih prenesli v izpraznjeno garažo Vika Benedika. Cerkev je popolnoma opustela. Odstranjena so bila celo vrata tabernaklja. Le slika na glavnem oltarju, ki je bila poškodovana, je ostala na svojem mestu.

Uničenje trga

Razbitine zvonov so v strahu, da bi jih okupator odpeljal kot surovino, starejši moški, ki so po mobilizaciji še ostali doma, prepeljali na Jesenovec in jih na mestu, kjer je stala stara fužina, zakopali. Tam so ostali do konca vojne. Da se škoda na cerkvenem objektu ne bi še povečevala, se je takoj pristopilo k zasilni izdelavi ostrešja in njenemu pokritju. Strokovno je delo vodil Matevž Šolar (Muhovec iz Selc), organizacijo pa sta vodila Pavel Tavčar in Jakob Tavčar. Tesarska dela so v celoti opravili Jakob Tavčar in bratje Arnol-Cvetko, Jože in Stane. Morda tudi še kdo drug, če ne drugod, pri njegovi postavitvi. Les so darovali okoliški kmetje, največ pa ga je bilo iz gozdov Gustava Egra. Potrebne prevoze so opravili imetniki konj. Vse delo je bilo opravljeno brez vsakih nadomestil. V splošno zadovoljstvo ljudi je bila cerkev v februarju zasilno pokrita in tako zavarovana pred nadaljnjim propadanjem. Taka je ostala še nekaj let. Vse druge stavbe,

uničene v partizanskem napadu in po njem, so ostale nezaščitene. Česar ni opravil ogenj, je opravila zima. Stavbe so bile tako uničene, da so jih z izjemo prosvetnega in sokolskega doma po vojni porušili in odstranili. Jedro Placa se je izpraznilo.

Razstreljevanje cerkva

Prispevek v zborniku se kljub vsemu temu konča »optimistično«: »Škofjeloškemu odredu je kmalu zatem pripadla častna naloga, da s svojimi enotami zavaruje novo osvobojeno ozemlje, ki ga je 31. divizija s padcem postojanke ustvarila. Tò nalogo je dosledno opravljal v okviru svojih moči. Postal je njihova domicilna enota.«

Tu se članek v *Železnih nitih* konča. Upajmo, da bomo v kakšnem prihodnjem zborniku lahko prebrali tudi prispevek o »zavarovanju novega osvobojenega ozemlja« s strani Škofjeloškega odreda, ki ga je vodil »legendarni« Oto Vrhunec - Blaž Ostrovhar. Med drugim je ta s svojim odredom z uničevanjem nadaljeval. Zgodaj spomladi, marca 1945, je požigal in razstreljeval cerkve nad Selško dolino. Uničil jih je kar pet: sv. Miklavža, Planico, sv. Mohorja (skupaj z mežnarijo), sv. Tomaža nad Praprotnim in sv. Jedrt na Lajšah. Prišteti še moramo cerkev sv. Križa nad Selcami, ki je bila močno uničena med silnim partizanskim napadom na tamkajšnjo zelo skromno domobransko postojanko. Ponoči na 10. marec 1945 so nanjo navalile partizanske sile: Prešernova, Gradnikova in Vojkova brigada, italijanska divizija Garibaldi Natisone, inženirski bataljon 31. divizije, jeseniško-bohinjski odred in Škofjeloški odred. Šlo je za pravo znašanje nad nemočnimi. Kljub silni premoči je padel le en branilec; pozneje pa so ujeli še dva in ju umorili. Že leta 1942 je bila povsem uničena cerkev v Dražgošah, za kar prav tako nosijo glavno odgovornost partizani.

O partizanskem požigu cerkve v Železniki je svoje mnenje izrazil tudi umetnostni zgodovinar dr. Jernej Hudolin: »O nesmisel-

nih razlogih tega dejstva ne gre razpravljati, dejstvo pa je, da so takrat Železniki historično in umetnostnozgodovinsko izgubili veliko. Uničen je bil original, ki ga še tako natančna in celovita obnova nikoli ne bo mogla vrniti.«

Do te natančne in celovite obnove cerkve je kljub vsem težavam prišlo. Domačini so cerkev po partizanskem uničenju pokrili, vendar je morala na prvo temeljitejšo obnovo počakati kar enajst let. Delno po navodilih arhitekta Jožeta Plečnika, delno po načrtih in nadzoru arhitekta Bitenca, predvsem pa po presoji in odločitvi med samo izvedbo obnovitvenih del, je cerkev dobila novo podobo. Z njo se niso povsem sprijaznili domačini in tudi stroka v celoti ne, zato je dolga leta tlela zamisel po obnovitvi cerkve v prvotno stanje. Izstopal je predvsem zvonik s svojo nenavadno streho. Za obnovo se je večkrat zavzemal župnik Maks Očep, vendar je politične okoliščine niso omogočale.

Obnovitev cerkve

Želja se je pričela uresničevati leta 1997. Župnik Franc Dular je idejo po popolni rekonstrukciji zvonika in ostrešja ladje v celoti povzel in čeprav so se slišali glasovi - ve se, s katere strani -, da Cerkev skrini Plečnika, jo je pogumno začel uresničevati. Najzahtevnejša je bila obnova zvonika, obnova strehe ladje, prezbiterija, stranskih kapel in zakristij je bila strokovno preprostejša. Za izvajalca del so se obrnili na najboljše mojstre v Evropi, na podjetje Balkenhof, zanj pa so izdali priporočilo največji svetovni proizvajalci skrilastih ploščic.

V drugi fazi so obnovili streho ladje in prezbiterija in obnovo streh stranskih prizidkov zakristij. Ostrešje je bilo izdelano na novo in je rekonstrukcija med vojno uničenega. »Dela so bila izvedena absolutno popolno in so kot taka lahko modelni primer za podobna zahtevna kritja s skrilom,« meni dr. Jernej Hudolin.

IVO ŽAJDELA

ini se s »Plečnikovim« zaključkom zvonika niso sprijaznili

Pred leti so zvoniku župnijske cerkve vrnilo prvotno podobo (foto: I. Ž.)

Po vojni so na trgu pred cerkvijo, ki je doživel partizansko opustošenje, postavili spomenik NOB (foto: I. Ž.)